

Aristoteles'in Varlık Felsefesi

Metin BECERMEN

Giriş

Aristoteles'e gelene kadar 'varlık' konusuna sistemli bir yaklaşımı görememekteyiz. Varlık konusunda Sokrates öncesi filozoflardan Herakleitos ve Parmenides kendilerince varlıkla ilgili bazı düşünceler geliştirmişlerdir. Herakleitos doğayı belli bir düzene (*logos*'a) göre değişen bir birlik-oluş ve yok oluş (değişim) hâlinde bir birlik- olarak görmektedir. Parmenides ise, Herakleitos'a göre, varlık konusundaki sorunlarıyla farklı bir söylem geliştirmiştir. Varlığın ve aynı zamanda yokluğun, varolanın varlığında aynı anda olduğuna karşı tepki gösteren Parmenides, mantığın ilkelerini uygulayarak, bunun bir çelişki doğurduğunu söyler. Bu sorunun çözümlenmesi gerekmektedir. Parmenides yalnız varolanın olduğunu, varolmayanın ise olmadığını dile getirir.

Platon ise varlık sorunuyla doğrudan ilgilenmemesine karşın, bilgi kuramını desteklemek amacıyla, bu konu üzerine konuşmuştur. Onun varlık felsefesi yapmak gibi bir kaygısı yoktu. Problem edindiği alan bilgi kuramı ve bu çerçevede içeriindeki konulardır. Varlık sorununa da bu pencereden bakıyordu.

Aristoteles kendisinden önceki felsefi söylemler üzerinden hareketle kendi dizgesini ve bu dizgenin, üzerinde temellendiği, kavramlar sistematüğini oluşturur. Bu kavramlardan en önemlisi töz kavramıdır. Aristoteles'in felsefe etkinliği içerisinde çok önemli bir yeri işgal eden töz kavramı, varlık felsefesinin de merkezinde bulunmaktadır. Bütün bir varlık üzerine geliştirdiği söylemi töz kavramından hareketle dile getirmektedir. Aristoteles'in töz kavramı kendisinden sonraki felsefeyi ve özellikle Arap-İslâm felsefesini ve bu felsefe üzerinden XII. – XIII. yy. Hıristiyan Ortaçağ Felsefesi'ni (özellikle de Thomas Aquinas'ı) etkilemiştir. Ama bu etkilenme, Plotinos aracılığı ile değişik bir biçim alan Ortaçağ Felsefesi üzerinde bambaşka bir biçimde görülmüştür.

Aristoteles'in töz kavramı ortaçağda teolojinin gölgesi ve etkisi altında kalarak kendi anlamını yitirmiş ve başka bir anlam kazanmıştır.

Aristoteles'in varlık felsefesini değişik başlıklar altında incelemek daha uygun düşeceğinden altı başlık altında incelemeyi uygun gördüm. Bunun yapmamdaki amaç hem Aristoteles'in dizgesini takip etmek hem de konuyu daha iyi irdeleyebilmektir.

Aristoteles'in Metafiziği Üzerine

Aristoteles, *Metafizik* adlı eserinin dördüncü kitap birinci bölümünde metafiziği "varlık olmak bakımından varlığı ve ona özü gereği ait olan nitelikleri inceleyen bir bilim" olarak niteliyor. Bunu belirttikten sonra metafizik ile diğer bilimler arasında bir ayrım yapan Aristoteles, her bilimin kendisine göre bir konusu olduğunu söylüyor. Örneğin, matematik'in konusu sayılardır. Ama hiçbir bilim "var olmak bakımından varlığı" ele almaz. Bunu sadece metafizik yapar. (Yalnız şu ayrımı iyi yapmak gerekir: Varlık olmak bakımından varlık her şeyde ortak olan varlık olarak tasarlandığında bütün varlıklar aynı bilimin konusu oluyor gibi görünürler. Bu taktirde bütün bilimler tek bir bilim olacaktır. Aristoteles'e göre "varlık olmak bakımından varlık" tümel değildir. Ortak bir addır, ama bir özü ifade etmez ve o bir cins değildir.)

"Sadece ortak bir kavrama sahip olan şeylerin incelenmesi tek bir bilimin alanına ait değildir, bir ve aynı doğayla ilgili şeylerin incelenmesi de tek bir bilimin alanına aittir. Çünkü bu şeyler de belli bir anlamda ortak bir kavrama sahiptirler. O hâlde varlık olmak bakımından bütün varlıkların incelenmesinin de tek bir bilime ait olacağı açıktır. Ancak bilimin birincil konusu daima birincil olan, bütün diğer şeylerin kendisine bağlı oldukları ve adlarını kendisinden aldıkları şeydir. Şimdi eğer bu şey tözse, filozofun tözlerin ilke ve nedenlerini kavraması gerekmektedir.

Nasıl ki, her varlık cinsi ile ilgili tek bir algı varsa aynı şekilde onun için tek bir bilim vardır." (1)

İmdi, Aristoteles'e göre, kaç türlü töz varsa felsefenin de o kadar kısmı vardır. Bu da felsefenin bölünmesini ve bir ilk felsefenin olmasını gerekli kılar. *Metafizik*'in XI. Kitabının dördüncü bölümünde 'İlk Felsefe'yi fizik ve matematiğin üzerine koyan Aristoteles, ilk felsefenin "varlık olmak bakımından varlığı" incelediğini tekrar belirtir. Oysa matematik ve fizik ileneleri inceler. Matematik, sayıları ve şekilleri ince lerken; fizik, nesnelere hareketli olmaları bakımından inceler. Bütün bunların sonucunda 'ilk felsefe' aynı zamanda fizik ve matematiğin ilkelerini inceler. Ardından şunu da belirtmek gerekir ki,

bağımsız ve hareketsiz bir töz varsa bunu da 'ilk felsefe' inceler. "Doğa felsefesi felsefenin bir türüdür; ancak o ilk felsefe değildir." (2)

Metafizik'in VI. kitabında Aristoteles tarafından bilimlerin bir sınıflaması yapılır. Buna göre Episteme en üstte yer alır ve üçe ayrılır. 'Pratik Bilim', 'Poetik Bilim' ve 'Teorik Bilim'. Teorik bilim de Matematik, Fizik ve Teoloji olmak üzere üçe ayrılır. "İlk felsefenin konusu aynı zamanda maddeden bağımsız ve hareketsiz olan varlıklardır. Şimdi bütün ilk nedenler, zorunlu olarak ezeli-ebedidirler. Özellikle onlar içinde hareketsiz ve maddeden bağımsız olanlarının böyle olmaları gerekir. Çünkü onlar Tanrısal şeyler içinde duyularımız tarafından algılananların nedenidirler. O hâlde üç teoritik bilimin olması gerekir. Matematik, fizik ve bizim Teoloji diye adlandırdığımız bilim. Çünkü eğer Tanrısal olan herhangi bir yerde varsa, onun bu hareketsiz ve (madde)den bağımsız varlıklarda varolacağı açıktır. En yüce bilimin de konu olarak en yüce cinsle bağlı olması gerekir." (3)

Aristoteles, bütün bunları söylemesine rağmen, *Metafizik*'in VII. Kitabında "varlığın incelenmesi önce tözün incelenmesidir" demektedir. Bu konuyu tözü incelerken ele alacağız. Ama şunu belirtelim ki, Aristoteles'in incelediği töz, madde ve formdan oluşan bileşik tözdür. Yukarıda sözü edilen Tanrı'nın, düşünenin düşüncesi anlamında anlaşılması gerektiğini kısaca belirtelim ve daha sonra bu konuya döneceğimizi ekleyip, burada sözü bırakalım. Şimdi Aristoteles'in Platoncular ve Sofistler'e karşı varlık görüşünü nasıl savunduğuna bir bakalım. Felsefeci 'boşluk', 'birlik' ve 'benzemezlik' i incelediği gibi, bunların zıtlarını da inceler. Ama daha önceki felsefecilerin yaptığı hata tözün niteliğini bilmemeleridir. Diyalektikçilik (Platonculuk), Sofistlik ve felsefe arasında ayrım yapan Aristoteles şöyle der: "Felsefe, diyalektikten bunun için gerekli olanın doğası, sofistlikten de felsefî hayata ilişkin amaçlar bakımından ayrılır: Diyalektik sadece bilgiyi eleştirmekle yetinir, oysa felsefe somut olarak onu üretir. Sofistliğe gelince o ancak görünürde felsefedir, sahte felsefedir." (4)

Öz ve Yükleme

Bu konuya bir ayrım yaparak girelim. Her varlığın özü doğası gereği olduğu şeydir. Bir şeyin doğası gereği olduğu her şey de onun özüdür. Aristoteles'e göre sen olmanla müzisyen olman arasındaki ayrım da böyledir.

Beyaz bir insan bir öz ve nitelikten oluşmaktadır. Ama bu asıl anlamıyla bir öz olmayacaktır. Asıl anlamıyla özü töz ifade eder ancak.

Buradaki öz türemiş bir özdür; yani ikinci dereceden bir özdür. Aristoteles'e göre ancak doğası gereği var olan şeyin, tözün tanımı vardır; bir özneye bir yüklem olarak yüklenen şeyin tanımı yoktur. Beyaz insan gibi birleşik varlıkların ancak ikinci dereceden tanımları olacaktır. Daha sonra bağımsız nitelik ve öznde birleşen bileşenlerin tanımı olduğunu söyleyen Aristoteles, hemen arkasından yine sadece tözün tanımı olabileceğini eklemektedir. Diğer kategorilerin tanımı ekleme bir tanımdır.

Aristoteles'e göre töz, öz olduğuna göre, varlıkların daha işin başında kendi özleri olmalarına engel olan nedir? Sonra yalnızca töz ve öz bir tek şey değildir; yukarıda söylenenlerden çıkanlara göre onların tanımları da aynı şeydir. Örneğin; Bir Olan'la Bir Olan'ın özünün bir olan bir şey olması ilineksel anlamda bir şey değildir. Ayrıca eğer öz varlıktan farklı bir şey olursa ,sonsuz gitmek gerekir. Çünkü bir yanda a) Bir Olan'ın özü, diğer yanda b) Bir Olan'ın kendisi olacaktır. Yani eğer özü şeyden ayırırsak, bu özün kendisi bir öz olmasını gerektiren bir şey olur. Bu da sonsuza kadar gider.

Aristoteles, *Organon* adlı eserinin birinci cildini oluşturan kategoriler adlı kitabında, kategoriler öğretisini dile getirir. Buna göre kategoriler on tanedir. Temele koyduğu kategori tözdür. Diğer dokuz kategori töze yüklenmişlerdir. Töz burada özne konumundadır. Bir de burada birincil ve ikincil töz ayrımını yapar Aristoteles. Buna göre birey (tikel) birincil dereceden, tür ise ikinci dereceden töz oluyor. Tür de cinsle göre daha tözdür. ".....başka. bütün özlerin dayanağını teşkil etmesi, bütün geri kalanların onun hakkında tasdik edilmesi veya onların içinde bulunması yönünden ilk tözlere, bu yüzden, en yetkin özler denilmiştir. Bütün geri kalanlar için ilk öznenin aldığı durum, cins karşısında nev'in (türün- M.B.) aldığı durumdur. Nev'i, gerçekte, cins için bir dayanaktır. Çünkü cinsler nev'iler hakkında tasdik edilirse de, buna karşılık nev'iler cinsler hakkında tasdik edilmezler. Bundan, gene bu sebeplerden ötürü, nev'i nin cinsten daha öz olduğu sonucu çıkar (5). "Daha sonra şöyle devam eder".... insanın tanımı fert olarak alınan insana yüklenmiştir: hayvanın tanımı da . Bundan çıkan sonuç özün bir konuda bulunan şeylerin sayısında olamayacağıdır" (6). Tümel kavramlar töz değildirler; hiç olmazsa birincil anlamda töz değildirler. Aristoteles *Metafizik*'in VII. kitabında cinsin madde olduğunu söylüyor. Cinsin ayrımla olan ilişkisi, maddenin formla olan ilişkisinin aynıdır. "Dola yısıyla töz kategorisi ikiye ayrıldıktan sonra, eldeki veriler üç öbekte toplanıyor: birincil töz, ikincil töz ve dokuz kategori. Aristoteles'in bunu yapmasının gerekçesi özne- yüklem

ayrımı ve bunlar arasındaki ilişkidir. Genellikle dilde töz özne dokuz kategori de yüklem olarak dile getirilir” (7).

Töz

Aristoteles'in varlık felsefesinin özeğinde bulunan ve en önemli yeri oluşturan töz konusunu irdelemeye geldi sıra. Töz konusu oldukça hassas, hassas olduğu kadar yanlış anlaşılmalara uygun bir konumu teşkil eder Aristoteles'in varlık anlayışında. Aristoteles *Metafizik*'in VII. kitabının ana başlığını “varlığın incelenmesi önce tözün incelenmesidir” diye adlandırır. Çünkü varlığın ilk kategorisi ve dayanak durumunda olan tözdür. Varlık bir anlamda tözü, bir başka anlamda ise bir niteliği veya buna benzer bir yüklemi ifade eder. Asıl anlamında ise “bir şeyi o şey yapan şeyi”, yani tözü ifade ettiği açıktır. Bir şeyin ne olduğunu sorarız; niteliği belirten nasıl sorusunu veya herhangi başka bir soruyu sormayız. Diğer bütün kategoriler töz var olduğu için vardır. Bu nedenle asıl anlamda varlık tözdür. Böylece Aristoteles diğer kategorilerin değil, tözün bağımsız olarak varolabileceğini belirtir. *Metafizik*'in IV.kتابında tözün iki anlamını belirliyor:

Töz bir yandan en son dayanak, başka hiçbir şeyin yük lemi hâline getirilemeyendir.

Töz, öte yandan özü bakımından ele alınan bir şey olarak(maddeden)ayrılabilen şeydir,yani her varlığın şekli veya formudur.

Tözü daha ayrıntılı incelemeden önce sırasıyla nicelik,nitelik ve ilineğe kısaca değinelim.

Nicelik, doğası gereği bir ve bireysel olan ,iki veya daha fazla öğeye bölünen şeydir. Çokluk,büyüklik gibi.

Niteliğin ise iki anlamı görünmektedir:

1- Asıl anlamında tözün ayrımıdır ve sayılardaki nitelik bunun değişik biçimidir.

2- Ayrıca nitelik hareketli olmaları bakımından belirle nimlerini hareketlerinin ayrımlarını içine alır.

İlinek, bir şeye ait olan ve onun hakkında doğru olarak onaylanan ancak ne zorunlu ne de çoğu zaman olan şeydir. Bir özneye ait olan, ancak öznenin o özne, zamanın o zaman, yerin o yer olmasından dolayı ona ait olmayan her nitelik bir ilinektir. Bir müzisyen beyaz olabilir, ama bu ne zorunlu ne de çoğu zaman karşılaşılan bir şeydir. İlineğin meydana gelmesi kendi doğasından ötürü değil, başka bir şeyden ötürüdür.

Şimdi tözü incelemeye tekrar dönebiliriz. Aristoteles , *Kategoriler* ve *Metafizik* kitaplarında tözü ayrıntılı olarak inceler. Daha önce öz ve yüklem konusunu incelerken gördük ki birincil töz ve ikincil töz ayrımı yapılmaktadır (*Kategorilerde*). Aristoteles *Metafizik* kitabında tözü daha ayrıntılı olarak inceler; ve üç çeşit töz belirler. Dayanak olarak madde, madde ve formdan oluşan somut bileşik töz, maddeden bağımsız olan form. "... Maddeden ziyade form ve madde ile formdan meydana gelen bileşik varlık töz olarak görünmektedir. Bileşik töz, yani madde ile formun birleşmesinden meydana gelen tözü bir yana bırakabiliriz;çünkü o, sonra gelir ve onun doğasını bilmekteyiz. Bizim üçüncü bir tözü incelenemez gerekir; çünkü en fazla güçlük gösteren odur" (8).

Yukarıda anlatılanlardan şu çıkar ki, madde, madde ve form, form olmak üzere üç türlü töz vardır. Biz maddeyi yalnız başına bilemeyiz; çünkü yalnız başına madde hiçbir şey ifade etmez. Ama bir anlamda da ona töz deriz. Madde ve form ise bizim esas konumuzdur. Ama biz bu konuda da bir şeyler söyleyebiliriz. Fakat yalnız başına formu incelerken zorlanırsınız. Çünkü ifade etmekte zorlanırsınız. "...örneğin şu maddeler, niçin bir evdir? Çünkü evin özü onlara bir yüklem olarak aittir. Aynı şekilde şu varlığın bir insan olduğu veya filanca belirlemeyi alan şu cismin bir insan olduğu söylenecektir. O hâlde niçinin araştırılması, nedenin araştırılmasıdır ve bu neden de kendisinden ötürü maddenin belli bir şey olduğu formdur ve töz olan budur." (9) Burada da açıkça görülmektedir ki yalnız başına form hiçbir şey ifade etmez. Madde ve form birlikte bir şey ifade eder. İncelemeye konu olan töz madde ve formun birlikteliğiyle oluşan formdur. Maddenin buluşu, yani maddenin belirlenmesiyle formun oluşması, sonucu töz oluşur. "...Tözün temel doğası özdek ve form kavramıyla açıklanır. Bu her iki kavramla, kendi başlarına birer soyutlamadır. Bunlar ancak birlik içinde, birleşmiş olarak varolabilirler. Bu birlikse bir tikel yani tözden başka bir şey değildir. Dolayısıyla herhangi bir töz form kazanmış bir özdek parçasıdır. Aynı nedenle form, tikellerden bağımsız olarak varolamaz. Özdekten ayrı fakat somut anlamdaki form, ancak tanrı (ve anlık) olarak varolabilir (düşüncenin düşüncesi olarak- M.B.). Form, nesnenin tümel yönüken özdek de onun tikel yönü, tikellik ilkesidir. Form, özdeğin nesneyi belirleyen dış sınırı, yani biçim olduğu gibi, nesnenin tüm nitelik ve işlevlerini de içerir. Dolayısıyla tözün biçimi olmak ötesinde, onun tüm tümelliklerini de kapsar." (10)

Madde ve Form

"Maddeden, kendisi bakımından ne özel bir şey olan ne belli bir niteliği ne de varlığı belirleyen değer kategorilerinden herhangi birine sahip olan şeyi anlıyorum: çünkü bu kategorilerin her birinin varlığından farklı olan bir şey vardır(zira tözün dışında kalan bütün kategoriler, tözün yüklemeleridir: tözün kendisi de maddenin yüklemidir)" (11). Aristoteles maddenin durumunu belirledikten sonra formun –maddeye göre-durumuna açıklık getirmeye çalışır. Gerçekte form hiçbir za man bir töz, belirli bir şey değildir. O, ancak madde ile birliğinde vardır. Forma giren ve belirli bir şey olan madde, genel olarak var olan maddeden farklıdır. İnsan türü ile birey arasındaki ilişki budur. Tür olarak insan bir şey ifade etmez. Ama Sokrates'i Sokrates yapan, diğer kişilerden ayıran özelliği maddesinin belirlenmesi sonucunda girdiği formudur. "...meydana gelen bütün filanca et ve kemikler içinde gerçekleşmiş filanca özellikte bir form, Kallias ve Sokrates, yani maddesi bakımından kendisini meydana getiren şeyden farklı, formu bakımından onunla aynı olan (çünkü form bölünmez)şeydir" (12)

Burada bireyi tümelden ayıran şey maddedir. Bireysel farklılığı sağlayan, bireyin belirlenen maddesi, yani bu et, bu kemiktir.Sokrates'i Kallias'tan ayıran şey Sokrates'in bu eti, bu kemiğidir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, maddenin belirlenmesi sonucunda form oluşmaktadır. Burada belirlenen madde bir anlamda formdur (ama madde potansiyel olarak formdur). Dolayısıyla Sokrates'i diğer bireylerden ayıran özellik formdan kaynaklanmaktadır.

Aristoteles'e göre, madde doğası gereği bölünemezdir. Çünkü madde kendi başına belirsizdir. Madde ya duyuşsal ya da akısalıdır. Duyuşsal madde değişmeye elverişli maddedir. Akısal madde ise duyuşsal varlık olarak ele alınmaları bakımından duyuşsal varlıklarda,örneğin matematiksel varlıklarda varolan maddedir.

Aristoteles *Metafizik*'in VII. kitabının XVII. bölümünde tözün maddenin belirlenmesi sonucu oluşan form olduğunu belirttikten sonra "form, varlığı işlevini yerine getirmeye yetenekli kılan şeydir" demektedir. Çünkü buradan da anlaşılacağı üzere form-maddenin belirlediği bu'lanmış form –olmadan varlığı bilmemiz oldukça zordur.

Madde potansiyel olarak bir forma girme yeteneğine sahiptir. Ama bu forma girme nasıl olur? Bu da elbette ki bir neden ile olur. Bundan hareketle Aristoteles *Metafizik*'in V.kتابında dört neden belirlemektedir. Bunlar:

1-Maddesel neden 2- Formel neden 3- Hareket ettirici neden 4- Ereksel neden

Bunlardan ayrı olarak belirtmek gerekmektedir ki, töz bir ana kaynak ve bir nedendir. Çünkü bir şeyi o şey yapan tözdür. Ross'un da dediği gibi o 'niçin' sorusunun cevabıdır. Örneğin "gök niçin gürlür? , bu tuğla ve taşlar niçin bir evi meydana getirmektedirler?". Bütün bu durumlarda bir nedeni aramaktayız. Bu neden, soyut bir biçimde söz etmek gerekirse, bir özdür. Ancak bazı durumlarda, örneğin bir ev (veya genel olarak yapılmış şeyler) söz konusu olduğunda nesnenin tabii olduğu erektir. Başka bazı durumlarda (örneğin gök gürlüme sinde) o,hareket ettirici nedendir. Sorumuz her zaman şudur: "Maddeyi özel, belli bir şey kılan nedir?". Cevabı ise şudur: "Bu özel şeyin özünün varlığı!". Bu öz, bu şeyde ne onun maddi öğelerine eklenen başka bir öğedir, ne de bu öğelerden meydana gelen bir şeydir. O, bazı öğeleri bir et, diğerlerini bir hece kılan şeydir. Son olarak belirlenmiş-bu'lanmış (yakın) maddeyle formun bir ve aynı şey olduğunu, yalnız birincinin potansiyel olarak diğerinin edimsel olarak aynı şey olduğunu belirtmekte fayda var.

Oluş ve Bozuluş Üzerine

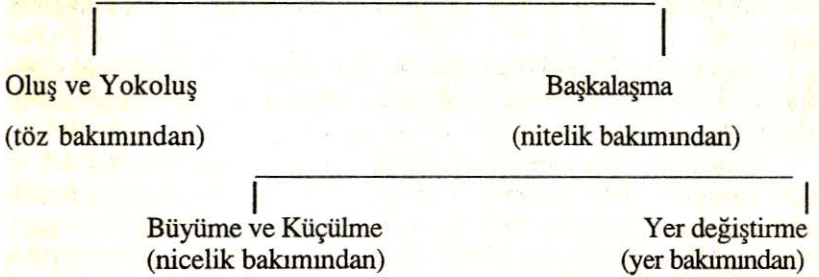
"Olan her şey, bir şey vasıtasıyla ve bir şeyden hareketle olur. Bu 'bir şey'den de her kategori (yani töz,nitelik,nicelik ve yer değiştirme kategorisi) bakımından olmayı kastediyorum." Bunları, Aristoteles *Metafizik*'in VII.kitabının yedinci bölümünün başında söylemektedir. Daha sonra sırasıyla, 1- doğal meydana gelişleri 2- sanatın ürünü olan meydana getirmeleri ve 3- rastlantı sonucu meydana gelmeleri incelemeye geçer.

Genel olarak varlıkların kendisinden meydana geldikleri şey doğadır; meydana gelmenin kendisi vasıtasıyla ortaya çıktığı, gerçekleştiği şey de doğadır. Bunlardan başka yapmalar ve gerçekleştirilmeler vardır. Bunlar da sanattan, bir güçten veya düşünceden çıkarlar. Sanatın ürünleri, formları sanatkarın zihninde olan şeylerdir. Form burada her şeyin özü ve birinci dereceden tözü oluyor.

Oluş ve Yokoluş adlı kitabında Aristoteles değişmeyi ayrıntılı bir şekilde inceliyor. Bundan hareketle değişmeyi şöyle şemalaştırabiliriz:

Değişme

Aristoteles'e göre potansiyel olarak karşıtlar mümkün dür, ama edimsel olarak mümkün değildir. Ayrıca nitel değişme ile nicel değişme birbirinden farklı şeyleri ifade eder.

Aristoteles gerçek anlamda bir değişmenin ancak tözsel bir değişim olabileceğini belirtmektedir. Buradan hareketle Aristoteles mutlak oluş ve yokoluşun olduğunu söylüyor. Bu oluş ve yokoluş, birleşmeden dolayı değil, bu şeyin bütünü başka bir şeye dönüştüğünde vardır.

“Değişmenin konusu içinden, gerçekte, maddeye ve biçime göre olan şeyi ayırt etmek gerekir. Ne zaman değişim bu oluşturucu faktörlerde olur, bu oluş bozulmuş olacaktır. Fakat ne zaman bu niteliklerinde ve ilinekte olur, bu bir başkalaşma olacaktır” (14). Devamla “...niceliğin düzeni içinde, karşıttan karşıta değişme artma ve azalmaz, yere göre ötelenmez, özelliğe ve niteliğe göre başkalaşmaz; fakat bir özellik ve genel anlamda kullanılmış bir ilinek olan bu sınırdan başka bir şey ortada kalmazsa ya oluş veya bozuluştur” (15), diye belirtmektedir.

Etki ve edilgi birbirine karşıt kavramlardır. Biri karşıtına dönüşüğünde bir oluşu içerir. Aristoteles'e göre, madde ve formdan oluşan bileşik töz, oluş ve yokoluşa tabidir.

Platon'un evrensel kabı ile Aristoteles'in salt maddesi arasında bir ilişki kurulabilir. Sanırız bunu Aristoteles'in ifadesinden daha kolay anlayabiliriz. “Özellikle ve temel anlamda özne, oluşun ve bozuluşun kabı, maddedir. Fakat bir anlamda, diğer değişim türlerinin öznesidir de, çünkü bu öznelere hepsi, kimi karşıtların kaplarıdır” (16)

Potansiyellik ve Aktüellik

Aristoteles özellikle *Metafizik*'in IX.kتابında potansiyellik ve aktüellik konularını irdeliyor ve bu konuların neye ilişkin olduğunu araştırıyor.

Gizil güç,varlığını koruyacak belli bir doğa veya belirsiz bir doğa değildir. O henüz gelecek nitelik olmayan,saf ve basit o an olduğu şey de olmayan bir şeydir.

Potansiyel ve aktüel,olanak ve gerçeklik ayrımı,Aristoteles için sadece psikolojik veya mantıksal bir ayırım değildir. O, varlığın kendisinde bulunan ontolojik bir bölünmeye tekabül ettiğini söyler. Olanaklı olan sadece düşünülebilir olan değildir; o ikinci dereceden bir varlıktır. Olanak iki türdür: Etkin ve edilgin olanak. Bunlar olanak olmaklıkları bakımından birdir. Ama biri edime uğrayanda, diğeri ise hareket ettirici de bulunur. Aristoteles, Megarahlılar'ın potansiyel olarak varolmaya göstermiş oldukları tepkiyi eleştiriyor ve onların yanıldıklarını söylüyor. Olanak olarak kendisine sahip olduğu söylenen edime geçişi, hiçbir imkansızlık içermeyen şey mümkündür. Burada '*entelekheia* (tam gerçeklik)' kavramı gündeme gelecektir. Varolmayan bir şey potansiyel olarak vardır. Fakat tam gerçeklik olarak varolmadığı için gerçek anlamda var değildir. *Entelekheia*, burada, sabit ve değişmez bir durumu; potansiyel olarak mümkün olan, aktüel olarak gerçek bir şeyi ifade ediyor.

Yanlış ile imkansız farklıdır. Yanlışlık önermelerde, dolayısıyla yargılarda olur. Bir önermede yanlışlık vardır ama imkansızlık söz konusu değildir. Örneğin; Sokrates oturuyor dediğimizde olduğu gibi. Çünkü Sokrates ya oturuyordur ya da oturmuyordur. Ama oturuyor olsa bile oturmamayı kendisinde barındırmadığı söylenemez. Yani oturmama imkanı da vardır. Doğruluk, yanlışlıkta olduğu gibi önermelere ait bir şeydir.

A varolduğunda B'nin de varolduğu zorunlu ise;

A mümkün olduğunda A'nın varolduğu farzedilir.

O hâlde B de vardır.

B imkansız ise A da imkansızdır.

Eğer B'nin varlığı A'nın varlığına bağlı ise,B'nin imkanı da A'nın imkanına bağlı olmak zorundadır ve bunun tersine olarak eğer B'nin imkanı A'nın imkanına bağlı ise, A'nın varlığı zorunlu olarak B'nin varlığını gerektirir. "...yapma gücüne sahip olduğumuz şeyleri ancak onları yapma gücüne sahip olduğumuz tarz da yapabiliriz..." (17)

Potansiyel sadece edimle sonuçlanmaz,o,edim için vardır. "...edim,bina yapanın bina yapma yetisine sahip olana,uyanık olanın uyu-

yana, görenin gözleri kapalı olana ancak görme duyusuna sahip olana; maddeden ayrı olanın maddeye, mamul olanın işlenmemiş olana göre durumudur. Edim adını bu farklı ilişkilerdeki birinci ögeye verelim, diğer öge ise potansiyeldir” (18). Edim bazen gizil güç (potansiyel) ile ilgili olarak hareket, bazen bir madde ile ilgili olarak formdur. “Aristoteles burada iki faaliyeti ayırt etmektedir: Asıl anlamda edim denen içkin fiille, yalnızca bir hareket olan geçişli ve meydana getirici edim. İçkin fiil, kendisinden başka bir ereği olmayan, faili mükemmelleştiren ve bu fail dışında bir eseri gerçekleştirmeye yönelmeyen fiildir. Onun nihai ereği, kullanım ve uygulananın kendisidir. Örneğin, görmek, ereğini mükemmelleşmesini görmede bulur” (19). Aristoteles daha sonra şöyle devam eder: “Ayrıca içkin fiilin, fiil ve formun özdeşliğine engel olmadığını belirtmek uygun olacaktır. Çünkü akıl, akılsala karışır ve mükemmel düşünce (Tanrının düşüncesi) düşüncenin düşüncesidir” (20). “...bilkuve bir varlıktan bilfiil bir varlık her zaman ancak bir başka bilfiil varlık tarafından çıkar. Böylece insanı bilfiil hâle getiren insan, müzisyeni ise müzisyendir: Daima bir hareket ettirici vardır ve bu hareket ettirici daha önceden bilfiildir” (21).

Aristoteles *Metafizik*'in IX. kitabının X. bölümünde şöyle bir sonuca ulaşıyor: Düşünsel (noolojik) doğruluğu belirleyen varlıksal (ontolojik) doğruluktur. “Doğru biçimde senin beyaz olduğunu düşündüğümüz için sen beyaz değilsin, ancak sen beyaz olduğun içindir ki senin beyaz olduğunu söylerken bir doğruyu söylemiş olursun” (22).

Aristoteles'te Zaman, Hareket ve Evren ile İlgili Bazı Bilgiler

Burada Aristoteles'in zaman ve hareket konusundaki görüşleriyle buna bağlı olarak, evren görüşüne kısaca değinilecektir.

Aristoteles'e göre “zaman, önce ve sonra bakımından hareketin sayısıdır. Çünkü biz, daha az ve daha çoğu sayıyla, hareketin daha az ve daha çoğunu da zamanla biliriz. Fakat zaman, kendisiyle saydığımız şey (yani saf sayı) anlamında sayı değildir, sayılan şey anlamında sayıdır; yani o hareketin sayılan cephesidir” (23). Hiçbir şey sonsuz bir hareketi sonsuz bir zaman içerisinde yapamaz. Aristoteles, dairesel hareketin dışında sonsuz ve tekil değişmeyi ve hareketi kabul etmemektedir. Buna bağlı olarak “ay-altı” ve “ay-üstü” alemi diye evreni ikiye bölümlenmektedir. Bu bölümlenme, hareket, oluş ve yokoluş bağlamında bir bölümlenmedir. Ay-üstü aleminde hareket daireseldir.

Aristoteles'te evren dünya merkezlidir. Buradan hareketle evreni iç içe geçmiş kürelerden oluşmuş bir halkalar bütünü olarak görür. Bu kürelerin en dışta olanı (yani en dıştaki küre), sonsuz harekete sahiptir. Bunu da hareket ettirecek, kendisi sonsuz bir varlığa sahip olan, bir hareket ettirici gerekmektedir. Bu da Aristoteles'e göre Tanrıdır. Ama bu Tanrı "düşüncenin düşüncesi" olarak Aristoteles'in nitelendirdiği Tanrıdır.

Dipnotlar:

- (1) *Metafizik* Cilt I. s.136
- (2) A.g.y. s. 204
- (3) A.g.y. s. 302
- (4) A.g.y. s. 201
- (5) *Organon I .Kategoryalar* s.9
- (6) A.g.y. s. 11
- (7) *Demokritos/Aristoteles İlkçağ'da Doğa Felsefeleri* s. 213
- (9) *Metafizik* Cilt I. s. 318-319
- (10) A.g.y. s. 38
- (10) *Demokritos/Aristoteles İlkçağ'da Doğa Felsefeleri* s.127
- (11) A.g.y s.318
- (12) A.g.y s.344
- (13) A.g.y s. 63
- (14) *Oluş ve Bozuluş Üzerine* s. 27
- (15) A.g.y s. 49
- (16) A.g.y s. 49
- (17) *Metafizik* Cilt II. s. 33
- (18))A.g.y s. 36-37
- (19))A.g.y s. 38 İlgili Dipnot
- (20))A.g.y s. 38 İlgili Dipnot
- (21) A.g.y s. 43
- (22) A.g.y s. 53
- (23) Aristoteles s. 110

Kaynaklar

- Metafizik* Cilt I . Aristoteles, çev: Ahmet Arslan. E.Ü Edebiyat Fak. Yay. 1985.
Metafizik Cilt II Aristoteles, çev : Ahmet Arslan . E.Ü Edebiyat Fak. Yay. 1993
Oluş ve Bozuluş Üzerine Aristoteles, çev: Celal Gürbüz Ara Yay. 1990
Organon I Kategoryalar Aristoteles, çev. H. Ragıp Atademir. M.E.B. Yay. 1995.
Demokritos/Aristoteles İlkçağ'da Doğa Felsefeleri Arda Denkel Kalamış Yay. 1986.
Aristoteles W.D. Ross çev: Ahmet Arslan E.Ü Edebiyat Fak. Yay. 1994.